

Терекбаева Жазира Махмудовнаның 6D020800 – «Археология және этнология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған «Қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесі (XVIII – XX ғасырдың басы)» тақырыбындағы диссертациясына
АНДАТПА

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу жұмысында XVIII ғасыр мен XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесі тарихи-этнографиялық тұрғыда кешенді қарастырылады. Зерттеу жұмысында қазақ халқының көлік қатынас-құралдарының қалыптасу тарихы, олардың түрлері және таралу аймағы, жасалу әдістері, атқаратын қызметіндегі ерекшеліктер, басқа да түркі тілдес халықтары көлік құралдарының ортақтықтары мен ерекшеліктері ғылыми сарапталады. Біз зерттеу нысанына алған қазақтардың қолданған дәстүрлі көлік жүйесі тақырыбында жегіс малдары, оларды пайдалану, жүк және адам тасуға арналған көліктер: арба, күйме, шана түрлері, су көліктерінің барлық түрлері туралы деректерді жинап, жүйелеу жолға қойылды. Тақырыпты ашу үшін дәстүрлі көліктердің қалыптасу генезисі, типологиясы, көлікті пайдалану, яғни қолданыс аясын, халықтың тұрмыс-тіршілігінде алатын орнын ашу басты назарда ұсталды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақ халқының әртүрлі өңірде аймақтық ерекшеліктеріне қарай қалыптасқан тарихи-мәдениеті, дәстүрлі шаруашылықты жүргізу ерекшеліктері, материалдық және рухани мәдениеті аса күрделі ғылыми зерттеулер қатарына жатады.

Қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесінің даму тарихы, олардың қолданыстық маңызы, пайдаланудағы ерекшеліктері шаруашылық құралдары мен материалдық мәдениеті, тақырыпқа қатысты кәсіпшіліктің қыр-сырын қоса, бір-бірімен байланысты зерттеу отандық этнология ғылымында бұрын арнайы ғылыми-зерттеу нысанына айналған. Дәстүрлі көлік жүйесінің толық функциясын көрсететін жергілікті кәсіптік сөздердің және аймақтық сөздік ерекшеліктерін жинақтап, бір арнаға тоғыстырып жүйелеу, оны ғылыми тұрғыда зерделеу маңызды. Көшпелі шаруашылықтан жартылай отырықшылыққа, одан отырықшылыққа ауысу кезеңіндегі ірі бетбұрыстар Қазақстанның аймағында қалыптасқан шаруашылық дәстүріне қарай әр қилы өтті. Біздің зерттеу нысанымыздағы тақырыптың хронологиясы осы бетбұрыс кезеңіне саяды. Сол себепті де зерттеу жұмысымызда отаршылдық кезеңіндегі дәстүрлі көлік жүйесіндегі өзгерістер, этномәдени байланыстардың көлік қатынас құралдарындағы көрінісі де қамтылады.

Кез келген халықтың материалдық мәдениеті мен шаруашылықты жүргізу қарекетінің ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – көлік құралдары. Күш-көлік, қатынас құралдары, әлемнің барлық жерінде, әртүрлі халықтардың тарихында болғанымен, әр халықтың дәстүрлі болмысына сай өз ерекшелігімен көрініс тапты. Көлік, қатынас құралдарын өзіне мұра еткен қазақ халқы өзінің дәстүрлі шаруашылығында көшпелі, жартылай көшпелі, отырықшы мал шаруашылығын, сонымен қатар егіншілікті, түрлі

кәсіпшіліктерді дамытып, шаруашылықты ұйымдастырудың қыр-сырларын игерді. Дәстүрлі шаруашылық түрлері мен тұрмыс-жағдайды ұйымдастыруда күш-көлік, қатынас құралдарының адам өмірінен, тіршілікті қамтамасыз ету жүйесінен алатын орны зор болды. Бұл іргелі мәселені арнайы зерттеу, дәстүрлі көлік жүйесінің болмыс-бітімін толық айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық жұмыстың негізгі мақсаты – қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесін тарихи-этнографиялық тұрғыда кешенді ғылыми зерттеу. Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттер қойылды:

- көлік қатынас-құралдарының заттай және жазба деректер қорына, зерттелу деңгейі мен тарихнамасын сараптау, сипаттама жасау, ғылыми жүйелеу, музей қорларында, халық қолында сақталған заттай деректер қорын сараптау.

- көлік қатынас-құралдарының тарихи дәуірлердегі қалыптасу генезисін, қазақ жерінде өмір сүрген байырғы тайпалардың өмірінен алатын орнын анықтау;

- көлік түрлерінің жалпы және ішкі типологиясын жасау;

- қазақтардың көлік түрлерінің құрылымын, бөлшектерін, олардың атауларын, жасалу технологиясын, материалын, материалдарды дайындау жолдарын зерделеу;

- аймақтық ерекшеліктерін, аймақтық диалектологиялық атаулар, ұғымдарды және олардың мәнін, себебін айқындау;

- қазақтардың басқа түркі тілдес халықтардың дәстүрлі қатынас-құралдарымен ортақтығын, ерекшеліктерін анықтау, салыстырып, сараптау;

- жылқы малын мініс көлігі және адам өміріндегі ат-көлік ретіндегі маңыздылығын, түйенің күш көлік ретіндегі қызметін пайдаланудың қыр-сырларын, күш көлік ретінде оны баптаудың тәсілдерін, оның ұрпаққа жалғасуын, сақталуын ғылыми зерттеу;

- арбаның түрлерін анықтау, жүйелеу, жинау, олардың атқаратын қызметіндегі ерекшеліктерге назар аудару, сонымен қатар аймақтық атауларындағы өзгешеліктерге, маусымдық қолданысына сараптама жасау, сүйреткілердің, шаналардың шаруашылықта қолданыстық мәнін ашу, күйменің түрлері, сән-салтанаты, қызметі, оны пайдаланудағы өзіндік ерекшелігін қарастыру;

- су көліктерінің маңыздылығын, оларды пайдаланудағы ерекшеліктерді сараптау;

- қазақ халқының көлік жүйесіне қатысты фольклорлық мұраларын, әдет-ғұрыптық танымдарын, дүниетанымдық кеңістігін, мифтік образдағы бейнелерін зерделеу, талдау.

- жаңа техникалық әдіс-тәсілдерді меңгере отырып, дәстүрлі көлік жүйесі атласын жасау, дәстүрлі көлік жүйесінің қолданыстық маңызын айғақтайтын фотоқұжаттар тізбегі мен түсініктемесін жасап, ғылыми айналымға ендіру сияқты міндеттерді жүзеге асыру көзделді.

Зерттеу жұмысының нысаны – XVIII ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесінің типі, түрлері, қолданыс

аясы, тұрмыс-тіршіліктегі маңызы, қазақ халқына ата-бабасынан мирас болып жету жолдары, қалыптасу тарихы, көлік түрлерінің халық өмірінен алатын орны мен маңыздылығы, аймақтық және маусымдық ерекшеліктері.

Зерттеу жұмысының пәні – тарихи этнография бағыты, XVIII ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесінің этношаруашылық, этникалық мәдениеттегі ерекшелігі, типологиясы, қолданыстық маңыздылығы.

Тақырыптың хронологиялық шеңбері. Зерттеу жұмысының хронологиялық шеңбері XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейінгі үш ғасырдан астам уақыт аралығын қамтиды. Зерттеу жұмысының хронологиясына осы кезеңнің таңдалуының себебі, қазақ халқының дәстүрлі көлігінің бірі – арбаларды тұрмыстық, шаруашылық жағдайда кеңінен қолданып, алуан түрлері пайда бола бастады. Сонымен қатар су көлігінің түрлері дамып, өзен-көлдерде қатынас үшін, сауда-саттықта, балық шаруашылығында және адам тасымалы үшін үлкен сұранысқа ие болды.

Диссертацияның географиялық ауқымы. Қазақстанның негізгі аймақтарын қамтиды. Сонымен қоса көрші түркі тілдес халықтарының (Орта Азия, Еділ маңы, Солтүстік Кавказ, Алтай) көлік жүйесі салыстырмалы түрде алынды.

Диссертацияның методологиялық негіздері мен зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысының басты ғылыми бағыты мен саласы ретінде, әдеттегідей мәселеге қатысты фактілерді жан-жақты талдаудың нәтижесінде шынайылыққа қол жеткізуге мүмкіндік беретін объективтілік, ақиқаттық, тарихилық, жүйелілік басты негізге ұсталынды. Зерттеу жұмысында тақырыпқа байланысты танымал ғылымдардың, саяхатшылардың, зерттеушілердің іргелі экспедициялық жұмыстарының нәтижелері, іргелі ғалымдардың тұжырымдары мен ғылыми ұстанымдары, ғылыми әдіс-тәсілдері басшылыққа алынды.

Зерттеу жұмысын жазу барысында этнография ғылымында қалыптасқан салыстырмалы-тарихи сараптау, статистикалық талдау, типологиялық жіктеу, далалық зерттеу жүргізу, суретке-фотоға түсіру, жаңғыртпа-реконструкция жасау, сұрақ-жауап арқылы дерек алу әдістері қолданылды. Нәтижесінде көлік жүйесі түрлерінің көбеюі, оның аймаққа таралуы, халықтың материалдық мәдениетін зерттеуге қол жеткізілді.

Көлік жүйесіне қатысты алғашқы зерттеулер мен деректерді жинақтап оны ғылыми тұрғыда игеріп, зерделегенде, сол кезеңдегі қазақ қоғамының зерттелуіне қазіргі өскелең талаптағы ғылыми тұрғыдан зер салсақ, олардың методологиялық ауқымдарының және осыған байланысты теориялық күйінің жетпей жатқандығына көз жеткізу қиын емес. Алғашқы авторлардың еңбектерін пайдаланғанда, еңбектің жазылған уақытындағы ғылыми ортаның зерттеу дәстүрін, зерделеу өресін, идеологиясын назарға алып, оған өзіндік көзқараспен пікір беру ескеріліп отырды. Осындай методологиялық ұстаным зерттеліп отырған мәселенің тақырыптық-проблемалық ауқымын анықтауға, әрі мақсаты мен міндеттерін ойдағыдай жүзеге асыруға мұрындық болды..

Біз зерттеп отырған тақырыпты аймақтық номодология, аймақтық

этногеография, аймақтық этношаруашылық, аймақтық этникалық мәдениет, аймақтық этнолингвистика мәселелерін бір-бірімен сабақтастыра тарихи хронологияның шеңберінде қарастыру және оны қорытып тұжырымдау арқылы мәселенің түйінін беру ғылыми үдерістегі күрделі методологиялық ұстаным болып табылады.

Орындау барысында хронологиялық, логикалық сияқты ғылыми танымның әдістері мен тәсілдері қолданылды. Зерттеу жұмысының теориялық негізі авторлық өзіндік материалдармен, яғни информаторлық деректермен, далалық экспедициясының нәтижелерімен салыстыру басшылыққа алынды.

Тақырыпқа тікелей қатысты көлікті қолдану статистикасын шығаруда математикалық есептеу негізе алынып, оны ғылыми ортаның қабылдауына ыңғайлы кестелік, диаграммалық, сызбалық әдіс берілді. Математикалық әдіс негізінен алғашқы ауыл шаруашылығы санағы парақтарындағы деректерді қорытып, бір арнаға тоғыстыру арқылы аймақтық қолданысын анықтауға қажеттілік тудырды. Тарих ғылымында информатика мен математика әдістерін кіріктіріп, зерттеу қандайда бір мәселенің нақты бейнесін шығаруға көмек болады.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесіне қатысты тікелей зерттеу жұмыстары қазіргі таңға дейін жүргізілмеген. Дегенмен, археологиялық зерттеулер барысында этнографиялық материалдар жиынтығы негізге алынып, талданды.

И.И. Ибрагимовтың «Этнографические очерки казахского народа», С.И. Руденконың «Очерк быта северо-восточных казахов» атты мақалаларында, сондай-ақ Ә.Х. Марғұлан, Х.А. Арғынбаев, Ә.Тәжімұратов және С.М. Мұқановтың еңбектері қазақ халқының революцияға дейінгі негізгі көлігі жылқы мен түйе болғандығын, оларды салт мінуге, жүк артуға, қамытқа, арбаға, шанаға жегуге үйрететіндігі қамтылған. В.В. Востров пен И.В. Захарова, Ф.А. Фиельструп, Ө.Жәнібеков, М.В. Сазонованың «Традиционное хозяйство узбеков Южного Хорезма» атты монографиясы оңтүстік қазақтарға жақын Хорезм оазисіндегі өзбектердің шаруашылық қызметіне арналған.

Қазақ халқының дәстүрлі көлік жүйесінің петроглифтік ескерткіштерде көрініс тапқанын көптеген археолог ғалымдары А.Г. Максимова, А.С. Ермолаева, А.Н. Марьяшев, В.А. Новоженев, К.М. Байпаков, З.Самашев еңбектерінен көре аламыз. П.М. Кожиннің зерттеулерінде көлік түрлерінің пайда болу мәселелері, олардың даму тарихы қарастырылады.

Сонымен қатар, арба үстіндегі үйлер, яғни күймелердің қолданыстық маңызы, қазақ халқының тұрмысында алатын орны, оған қатысты ежелгі және ортағасырлық деректерді саралаған ғалымдар да болды. Бұл мәселеде ең негізгі С.Е. Әжіғалидың, Ш.Ж. Тохтабаеваның, Л.Р. Турганбаеваның зерттеу жұмыстары маңызды болып табылады.

Қазақтардың көлік жүйесін түркі халықтарымен салыстырмалы зерттеуге шетелдік жарияланымдардың да ерекше орны бар. Солардың қатарын да түркиялық автор Üyesi Adile Yilmaz-дың «Araba arkasi yazılar ve

folklorun beş işlevi» атты мақаласы, материалдық емес мәдени мұраға байланысты түркиялық ғалым, профессор Ожал Огуздың «Somut olmayan kültürel miras nedir?» атты кітабы тікелей тақырыпқа қатысты.

Қазақтардың дәстүрлі көлік жүйесін кешенді түрде жан-жақты зерттеуге арналған тікелей зерттеудің болмағанын, жоғарыда шолудан көруімізге болады. Көлік түрлерінің дәстүрлі мәдениеттегі функциясы – ғылыми мәселе түрінде көтерілмеген, көлік түрлері жеке этнографиялық зерттеудің нысаны ретінде де зерделенбеген жұмыстың бірі.

Диссертациялық жұмыстың деректік негізі.

Археологиялық қазба деректері. Қазақтар қолданған көлік түрлерінің генезисін, даму тарихын, қалыптасуын зерттеу барысында деректеме ретінде археологиялық материалдар алынды.

Жазба деректерді төмендегідей топқа бөліп қарастырылды:

– *Шығыс саяхатшыларының жазбаларына*, араб, парсы, түркі тілді шығыс авторларының еңбектері дереккөз ретінде кеңінен пайдаланылды. Махмұт Қашқари, Рашид ад-Дин, Ибн Баттута, Фазлаллах ибн Рузбихан, Әбу-әл-Ғазының шығармаларынан көптеген мағлұматтар берілді.

– *Еуропа саяхатшыларының деректері.* Онда ортағасырлық көшпелі түркі-моңғол халықтары қолданған арба үстіндегі жылжымалы үйлер жөнінде айтылған басты деректемелер ретінде Плато Карпини, Вильгельм де Рубрук, Марко Поло, XV-XX ғасыр аралықтарында қазақ жерінде болған саяхатшылар мен зиялы қауым өкілдері: Балдуччи Пеголетти, Антонио Дженкинсон, Адам Олеарий, Николаас Витсен, Александр фон Гумбольдт, Карл Риттер, А.М. Янушкевич, Г.Зелинский, Б.Залесский және Свен Гединнің еңбектері талданды.

– *революцияға дейінгі ресейлік авторлардың*, П.С. Паллас, И.Г. Георги, И.П. Фальк жазбаларындағы мәліметтердің құндылығы зор. Я.П. Жарков, М.И. Венюков, Н.И. Ильминский, И. Казанцев, М.Н. Галкин, Н. Пантусов, И.И. Зарубин, Л.Ф. Костенко, Н.И. Гродеков, А.Е. Алекторов және А.К. Гейнс жазбаларынан қазақтардың дәстүрлі көлік жүйесіне қатысты көптеген мәліметтер табамыз. Зерттеп отырған тақырыбымызға мазмұны жағынан мейлінше жақын зерттеулердің қатарында А.И. Добросмыслов, Н.Харузин, Ә.А. Диваевтың еңбектері қарастырылды. В.В. Радлов, М.В. Лавров, В.О. Троцкий, Ш.Ш. Уәлиханов, Рихард Карутц, А.Г. Серебренников, Б.Смирнов, С.С. Здзеницкийдің еңбектері қамтылды.

– *Дәстүрлі көлік жүйесіне қатысты жалпылама деректерге* «Народы России» атты этнографиялық очерк, «Живописная Россия» атты жинақтың 10-томы, «Россия. Полное географическое описание нашего отечества» атты көлемді еңбектің «Киргизский край» атты 18-томы, 19-томы ретінде жарық көрген «Туркестанский край» атты кітап және «Азиатская Россия» атты еңбектің 1, 2-томдары қарастырылды.

– *Статистикалық зерттеулер нәтижесінде жинақталған жазба деректер.* Оған 1897, 1910, 1911, 1917, 1920, 1926 жылдарда жинақталған «Материалы по киргизскому землепользованию...» (бұдан әрі – МКЗ) жазба дереккөздері кіреді.

Мұрағат құжаттары. ҚР Орталық мемлекеттік мұрағат қорындағы №4, №25, №199 қорлар қарастырылды.

Суретшілер шығармаларындағы сызба, фото материалдары. ҚР MOM қорында сақтаулы фото құжаттар, Т.В. Аткинсон, Т.Г. Шевченко, Б.Залесскийдің, Н.Н. Каразин, В.В. Верещагин, Н.Г. Хлудов, А.А. Попов және т.б. әр түрлі музей қорларындағы сақтаулы этнографиялық сызба суреттер мен фотоларды жатқызамыз.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеу жұмысы өз алдына қойылған мақсат пен ғылыми міндеттерге сәйкестендіріліп, жүйелі және кешенді түрде жүргізілді. Нәтижесінде:

– көлік қатынас-құралдарына қатысты заттай деректер қорын құрайтын қазақ жеріндегі байырғы қоныстар мен оба-қорғандарда жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарынан табылған заттарға көліктің генезисін анықтау мақсатында ғылыми зерделеу жасалды, көне көліктерге қатысты жазба деректер қоры жинақталып, сарапталды, көне көліктердің зерттелу деңгейіне, тарихнамасына сараптау жасалып, ғылыми жүйеленді. Музей қорларында және халық қолында сақталған немесе халық қолындағы қолданыстағы заттай деректер қоры туралы мәлімет жинақталды;

– көлік қатынас-құралдарының тарихи дәуірлердегі қалыптасу генезисін айғақтайтын жартастардағы суреттер, оларға қатысты зерттеулер талданды, зерттеулер негізінде көлік жүйесінің көне түрлеріне ғылыми реконструкция жасалды және қазақ жерінде өмір сүрген байырғы тайпалардың өмірінен көлік қызметінің алатын орнына ғылыми негізделді;

– көлік жүйесінің жалпы және ішкі типологиясы жасалынды;

– көлік түрлерінің құрылымын, бөлшектерін, олардың атауларын, жасалу технологиясын, материалын, материалдарды дайындау жолдары, көлік үшін табиғатты пайдаланудың дәстүрлі технологиясы айшықталды;

– қазақтардың дәстүрлі көлік жүйесінің қазақ жерінің, халқының аймақтық ерекшеліктеріне қарай пайдалануындағы айырмашылықтар, аймақтық диалектологиялық атаулар, ұғымдардың болуы және олардың мән-мағынасы анықталды;

– қазақтардың көлік-құралдарының басқа түркі тілдес халықтардың дәстүрлі қатынас-құралдарымен ортақ белгілері, ерекшеліктері зерделенді, бір-бірімен салыстырылып, сараптама жасалды;

– жылқы малының мініс көлігі ретіндегі қызметі мен адам өміріндегі ат-көлік ретіндегі маңыздылығы көрсетіліп, түйенің күш көлігі ретінде қызметін пайдаланудағы халықтық тәсілдер жүйесі талданды;

– арбаның түрлері мен қолданыс аясы нақтыланды, аймақтық, маусымдық қолданыстағы ерекшелігімен қатар, заттық статистикасына қатысты құжаттар қайта ерекшеленді, сүйреткілердің, шаналардың түрлеріне қатысты деректер қоры айқындалып, олардың шаруашылықтағы қолданыстық мәні ашылды, күйменің тарихи дәуірлердегі түрлері мен қолданыстық қызметіне қатысты деректер мен мәліметтер қоры жинақталды;

– су көліктерінің түрлері, жасалу технологиясы, қолданыс аясы, қолданыстық өңірі, оларды пайдаланудағы ерекшеліктер сипатталды;

– көліктердің қиял-ғажайып түрлері туралы, дүниетанымдық кеңістігі, мифтік бейнелер туралы танымдар талданды, қазақ халқының көлік жүйесіне қатысты фольклорлық мұралары, яғни батырлық және лиро-эпостық жырлар, мақал-мәтелдер, аңыздар, ертегілердегі фольклорлық деректер, атау сөздер, ескі сөздер қоры жүйеленіп, жинақталып, жосын-жоралғылар мен әдет-ғұрыптық танымдар зерделенді;

– дәстүрлі көлік жүйесіне қатысты реконструкциялық сызбалар, фото, визуалдық құжаттар тізбесі түсініктемесімен жинақталып, қосымша бөлімінде берілді.

Жұмыстың ғылыми және қолданбалық маңызы. Дәстүрлі көлік жүйесі – пәнаралық байланыстағы қызықты, әрі күрделі тақырыптардың бірі. Этнология бағытындағы оқытылатын дәрістерге, арнаулы курстар, семинарлармен қатар, этноархеологиялық бағытта пәнаралық байланыстар жасауға пайдалануға болады. Жинақталған ғылыми материалдар еліміздің жоғарғы оқу орындарында, соның ішінде археология және этнология, тарих мамандықтарына таңдамалы мамандандыру модульдері, яғни элективті модульдерге пән ретінде енгізіп, арнаулы дәрістер курсы дайындауда және оқулықтар мен оқу құралдарын жазуға пайдаланылады.

Тақырыпты зерттеу барысында қол жеткізген жұмыстың ғылыми нәтижелерін бірнеше бағытта:

– «Этнология», «Этникалық мәдениет», «Қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығы», «Қазақ халқының материалдық мәдениеті», «Қазақ халқының рухани мәдениеті», «Қолданбалы этнология», «Қазақ халқының этнографиясы» пәндерінен дәріс және практикалық сабақтарында, білім алушылардың өзіндік жұмыстарына негізгі және қосалқы материал ретінде, арнаулы курстарда, тарих үйірмелерінде, музейлік дәрістерде, тарихи-мәдени ескерткіштерді қорғау мекемелерінің зерттеу жұмыстарына және кітапханаларда өтетін ғылыми-көпшілік іс-шараларда пайдалануға болады;

– зерттеу барысында келтірілген мәліметтер этнология бағыты бойынша жазылатын, оқулық, оқу құралдары мен ғылыми еңбектерде қосымша құрал, дереккөзі ретінде қолдануға болады;

– диссертацияның қосымша бөлімін құрайтын фотокүжаттарды «Қазақтардың дәстүрлі көлік жүйесінің этнографиялық Атласы» ретінде танып, оны «Қазақ халқының этнографиялық Атласы» саласының негізгі бөлімдерінде пайдалануға болады.

Қорғауға ұсынылған тұжырымдарда:

– археологиялық қазба жұмыстарынан табылған көлік қатынас-құралдарына қатысты заттай деректер қоры көліктің генезисін анықтау мақсатына негіз ретінде алынып, генезистік талдау ұсынылды, көне көліктерге қатысты жазба деректер қоры ғылыми сарапталды. Музей қорларында сақталған тақырыпқа қатысты заттай деректер қоры мен халық қолында сақталған жәдігерлерге сипаттама, атрибуция жасалды;

– жартас суреттеріндегі көлік қатынас-құралдарының тарихи дәуірлердегі қалыптасу генезисін айғақтайтын бейнелер мен оларға қатысты

зерттеулерге талдау жасалып, мәні мен мазмұны ашылды, жартас суреттері көне көлік түрлерінің реконструкциясын жасауға дереккөз ретінде алынды;

– көлік жүйесінің жалпы және ішкі типологиясын жасауға заттай және жазба деректер, тақырыпқа қатысты зерттеулер негізге алынып, авторлық ұстанымдармен толықтырылды;

– көлік түрлерінің құрылымын, бөлшектерін, жасауға жергілікті материалдар пайдаланылғандығы, олардың жергілікті шеберлер қолынан шыққандығы анықталды, негізделді;

– аймақтық диалектологиялық атаулар, ұғымдарды жүйелеу арқылы «Аймақтық этнографияның» қазақ халқына тән ерекшелігі дәстүрлі көлік жүйесінен де көрінетіні айғақталды;

– дәстүрлі көлік-құралдарының түркі тілдес халықтардың дәстүрлі қатынас-құралдарымен ортақтығы мен айырмашылығы сарапталды;

– жылқы малының мініс көлігі, ат-көлік ретіндегі қызметі ашып көрсетілді, түйенің күш көлігі, жүк көлігі ретіндегі қызметі талданды;

– арбаның ең кең қолданыстағы көлік құралы екендігі негізделді, сүйреткілердің, шаналардың қолданыстық мәні сарапталды, күйменің тарихи реконструкциясы жасалынды;

– су көліктерінің, судағы қатынас жолдарды игерудегі маңыздылығы сарапталды;

– қиял-ғажайып көліктерге қатысты танымдар талданды, көлік этнографиясының негізі болатын этнофольклорлық мұралар жүйеленді, жинақталды, көлікке қатысты жосын-жоралғылар мен әдет-ғұрыптар зерттелді, этнографиялық қор сараланды;

– дәстүрлі көлік жүйесіне қатысты визуалды деректер базасы жасалды.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі. Зерттеу барысында алынған ғылыми нәтижелер жоспарлы түрде диссертация мазмұнын ашатын тақырыптарға сәйкес республикалық және шетелдік ғылыми басылымдарда жарияланды. Қазақстан Республикасы БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті тарапынан бекітілген отандық ғылыми журналдарда 4 мақала; еліміздегі ғылыми орталықтар мен ЖОО-да отандық тарихтың іргелі мәселелеріне арнап ұйымдастырылған халықаралық және республикалық ғылыми конференциялардың жинақтарында 4 ғылыми баяндама жарыққа шықты, 1 авторлық куәлік алынды. Сондай-ақ, шетелдік халықаралық конференцияда 2 ғылыми мақала, «Web of Science» және «Scopus» халықаралық деректемелер базасына қатар енетін Milli Folklor журналында 1 мақала жарық көрді.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық зерттеу жұмысының құрылымы белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш тараудан, тарау бөлімдерінен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттерден, қосымшадан тұрады.